

Tergovga qadar tekshiruv faoliyati ayrim jihatlarining nazariy tahlili

99541 HARBIY QISM KOMANDIRINING YORDAMCHISI YURISKONSULT

adliya leytenanti

S.Tuygunov

Annotatsiya.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 9-moddasida “Shaxs qonunda belgilangan tartibda aybi isbotlangan ijtimoiy xavfli qilmishlari uchun javobgar bo‘ladi”, deb qat‘iy ko‘rsatilgan. Mazkur normaning amalda to‘liq ta‘minlanishi esa huquqni muhofaza qiluvchi va sud organlari tomonidan adolatli, xolisona ish yuritish va qaror chiqarish bilangina amalga oshiriladi. Bunday faoliyatni obyektiv amalga oshirish uchun esa bir necha bosqichda ish yuritilib, shaxs aybi qonunda belgilangan tartibda isbotlanishi lozim. Shunday bosqichlarning eng dastlabkisi tergovga qadar tekshiruvdir.

Tergovga qadar tekshiruv faoliyatiga O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 320²-moddasida «Tergovga qadar tekshiruv jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma‘lumotlarni tekshirish, ularni ko‘rib chiqish natijasi yuzasidan qaror qabul qilishga doir tadbirlarni, shuningdek ish uchun ahamiyatli bo‘lishi mumkin bo‘lgan jinoyat izlari, narsalar va harakatlarni mustahkamlash hamda saqlashga doir choralarni o‘z ichiga oladi», deb ta‘rif berilgan bo‘lsada, bugungi kunga kelib bizningcha tergovga qadar tekshiruv bosqichiga yuqoridagi berilgan ta‘rif to‘la mos kelmaydi. Tergovga qadar tekshiruv faoliyatiga bundanda kengroq ta‘rif berish mumkin. Ya‘ni tergovga qadar tekshiruv uchun asos bo‘ladigan huquqbuzarlikka oid arizalar, xabarlar va boshqa ma‘lumotlarni qayd etish, huquqbuzarlik alomatlari mavjud daliliy ashyolarni saqlash choralarni ko‘rish, holatga oydinlik kiritish uchun tergovga qadar tekshiruv o‘tkazishda ma‘lum belgilangan tergov harakatlarini o‘tkazish, holatga aloqador shaxslarni aniqlash, gumon qilishga asos bo‘lgan shaxsni ushlab turish va holat yuzasidan yig‘ilgan ma‘lumotlar hamda materiallar asosida, qonunchilikka tayanib qaror qabul qilish faoliyatidir. Qisqacha qilib aytganda, jinoyat ishini qo‘zg‘atish bosqichida qonuniy asoslar yoki sababning mavjudligi yoki yo‘qligini tekshirish maqsadida ma‘lum

qonunchilik doirasidagi harakatlarni o‘tkazish bosqichi tergovga qadar tekshiruv hisoblanadi¹.

O‘zbekiston Respublikasi ning 2014-yil 14-maydagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonunining 3-moddasida huquqbuzarlikka “sodir etilganligi uchun ma‘muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan aybli g‘ayrihuquqiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik)” deb ta‘rif berilgan. Mazkur tarifdan “huquqbuzarlik” so‘zi “jinoiyat” so‘zidan keng qamrovli va hozirgi tergovga qadar tekshiruv, tergov, prokuratura organlari faoliyatida kelib tushayotgan arizalar, xabarlar va boshqa ma‘lumotlar bilan ishlash faoliyatida “jinoiyatga oid” jumlasidan ko‘ra “huquqbuzarlikka oid” jumlasidan foydalanish real vaziyatga to‘liq mos keladi. Chunki hozirda tergovga qadar tekshiruv, tergov, prokuratura organlariga faqatgina to‘g‘ridan-to‘g‘ri jinoiyat haqida ma‘lumot kelib tushmaydi. Kelib tushadigan arizalar, ma‘lumotlar va xabarlar ma‘lum aybli g‘ayrihuquqiy qilmishlar yuzasidan kelib tushadi hamda aybli g‘ayrihuquqiy qilmishlar yuzasidan kelgan arizalar, xabarlar va ma‘lumotlar to‘la o‘rganiladi, jinoiyat alomatlari bo‘lsa jinoiyat ishi qo‘zg‘atiladi, jinoiyat alomatlari mavjud bo‘lmasa ma‘muriy huquqbuzarlik shaklida yoki tegishliligiga ko‘ra yuborish bo‘yicha qaror qabul qilinadi. Kelib tushgan ma‘lumotda huquqbuzarlik alomati bor yoki yo‘qligini, agarda huquqbuzarlik bo‘lsa uning qanday turi ekanligini aniqlash tergovga qadar tekshiruvning eng asosiy o‘rganish obyektidir. Tergovga qadar tekshiruvning o‘rganish obyektidan kelib chiqib qonunchilikda unga nisbatan tarif berilishi lozim.

Bundan tashqari, bugungi kunda tergovga qadar tekshiruv organlariga kelib tushayotgan aybli g‘ayrihuquqiy qilmish haqidagi arizalar, xabarlar va boshqa ma‘lumotlar mazkur organ tomonidan yuritiladigan “Jinoiyatga oid ariza, xabar va boshqa ma‘lumotlarni ro‘yxatga olish” 1-shakl kitobiga qayt etilib kelinmoqda. Mazkur ro‘yxatga olish kitobi “Huquqbuzarlikka oid ariza, xabar va boshqa ma‘lumotlarni ro‘yxatga olish kitobi” deb nomlanishi bizningcha maqsadga muvofiqdir. Tergovga qadar tekshiruv organlariga kelib tushadigan aybli g‘ayrihuquqiy qilmishlar haqidagi ariza, xabar va boshqa ma‘lumotlar to‘la o‘rganishni, jinoiyat alomatlari mavjud bo‘lsa jinoiyat ishini qo‘zg‘atishni, jinoiyat tarkibi bo‘lmasa ishi belgilangan tartibda hal etishni ta‘lab etadi. Kelib tushgan ariza,

¹ Korolev A.M. Сущность предварительной проверки сообщения о преступлении // Современное право. 2011.-№ 7.-С. 129

xabar va boshqa ma'lumotlarni tekshirib qonuniy qaror qabul qilmaguncha holatni jinoyat deb hisoblash mantiqan to'g'ri kelmaydi.

Inson qadri ulug'lanayotgan, “shaxs-jamiyat-davlat” ustuvor qoidasi asosida rivojlanib borayotgan yangi O'zbekiston siyosatidan kelib chiqib, Jinoyat-protsessual kodeksi qabul qilingan davrda va hozirgi zamon talablarini inobatga olib, aytadigan bo'lsak, amaldagi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida asosan jinoyat ishi qo'zg'atishdan boshlanadigan jinoyat ishini dastlabki tergov qilish va sudda jinoyat ishini ko'rib chiqish faoliyatiga asosiy e'tibor berilgan. Natijada bugungi kunda tergovga qadar tekshiruv protsessual harakatlari ham jinoyat ishini dastlabki tergov qilish bosqichi va ishni sudda ko'rish bosqichlari uchun belgilangan ayrim normalar doirasida amalga oshirilmoqda. Natijada tergovga qadar tekshiruv bosqichida ayrim kamchiliklar mavjudligi namoyon bo'lmoqda. Masalan, Jinoyat protsessual kodeksining tergovga qadar tekshiruv yakuni bo'yicha agarda holatda jinoyat alomatlari bo'lmasa, jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish mazkur kodeksning 83-moddasi va 84-moddasi bandlari bilan amaliyotda amalga oshirilib kelinmoqda. Jinoyat protsessual kodeksining 333-moddasi dispozitsiyasida “Ushbu Kodeks 83-moddasining 1 va 2-bandlarida hamda 84-moddasi birinchi qismining 1, 3-8-bandlarida nazarda tutilgan holatlar aniqlangan taqdirda, tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida qaror chiqaradi...” deb ko'rsatilgan.

Yuqorida ko'rsatilgan asoslardan tashqari amaliyotda tergovga qadar tekshiruv jarayonida boshqa jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qiluvchi asoslar ham mavjudligi namoyon bo'lmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 36-moddasida “garchi Jinoyat kodeksida jinoyat sifatida nazarda tutilgan qilmishning alomatlari mavjud bo'lsa-da, o'zining kam ahamiyatligi tufayli ijtimoiy xavfli bo'lmagan harakat yoki harakatsizlik jinoyat deb topilmaydi” deb ko'rsatilgan. Mazkur modda talablaridan kelib chiqib hozirgi kunda ko'p uchraydigan ba'zi kam ahamiyatli qilmishlar qanday asosda tugatilyabti, degan savol paydo bo'ladi. Misol uchun insoniyat tarixi bilan tengdosh bo'lgan g'ayri huquqiy, ijtimoiy xavfli harakatlardan biri bu o'g'rilik, ya'ni o'zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon-toroj qilish. Mazkur ijtimoiy xavfli harakatni sodir etish O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 169-moddasida bilan jinoiy javobgarlik belgilangan bo'lib, lekin mazkur modda talablarida yoki hech bir normativ hujjatlarda o'g'rilik, ya'ni

o‘zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon- taroj qilish harakatlari uchun jinoiy javobgarlik belgilashning minimal qiymati belgilanmagan (bunday minimal talab belgilanmagan bir qancha jinoiy javobgarlik moddolari mavjud). Ya’ni o‘zgalar mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilish qiymati juda kam bo‘lsada, mazkur harakat Jinoyat kodeksining 169-moddasida ko‘rsatilgan jinoyat tarkibini beradi.

Mamlakatimizda inson qadrini ulug‘lash, Jinoiy javobgarlik masalalarini liberallashtirish siyosati natijasida, kam ahamiyatli deb topilgan o‘g‘rilik holatida O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 35-36 moddolari talablari asosida qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar deb topiladi. Lekin savol shundaki, kim yoki qanday organ tomonidan qanday me‘zonlar orqali shaxs harakatlari kam ahamiyatli deb topiladi, kam ahamiyatli deb topilganda ham qanday asoslar bilan jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilish haqida qaror qabul qilinadi? Tergovga qadar tekshiruv organlari tergovga qadar tekshiruvi yuzasidan nafaqat jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilish qarorini, balki barcha harakatlarini Jinoyat-protsessual kodeksi bilan amalga oshiradilar. Hozirda yuqoridagi holat yuz berganda jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilish Jinoyat-protsessual kodeksning 83-moddasi 2-bandi “uning qilmishida jinoyat tarkibi bo‘lmasa” normasiga asosan qaror qabul qilishmoqda. Buning natijasida qaror uchun asos to‘g‘ri belgilanmayapti. Asossiz qabul qilingan qaror yuridik kuchga ega emas. Jinoyat kodeksining IX bobida ko‘rsatilgan qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar isbotlanishi lozim bo‘lgan, isbotlanish bilan jinoiy javobgarlikdan ozod etish uchun jinoiy huquqiy asos bo‘ladigan normalardir. Lekin tergovga qadar tekshiruv davomida qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi yetarli asoslar bo‘la turib, jinoyat ishini qo‘zg‘atish nafaqat shaxslarning balki huquqni muhofaza qiluvchi organlarning ham ortiqcha ovoragarchiligini vujudga keltiradi. Shuning uchun yuqoridagi singari aksar holatlarda tergovga qadar tekshiruv organlari jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad etib kelmoqda. JPKda jinoyat ishini rad qilishga asoslarni zamon talablariga moslash maqsadga muvofiq.

